

NÉMETH LÁSZLÓ AZ EURÓPAI KORTÁRSÁK KÖZÖTT

Jó másfél évtizede van — ha nem is szoros — egyetértés Németh László gondolkodói teljesítményét, eszmetörténeti jelentőségét illetően. Egészen pontosan: még halála évében és hónapjában egy Jászai-Erdei-Lukács sorba iktatták Némethet. (Az ingerlően bátor tett egy ma már magas beosztású filozófust fémjelez.) Az alap-tanulmány, amelyhez a szakíró szempontok — helyeselve vagy vitázva, hivatkozással vagy ráhibázással — rendre visszatérnek: a Vekkerdi Lászlóé.

1976 májusában jelent meg *Németh László, a gondolkodó* c. munkája, amely azon túl, hogy címével egyezően máig ható minősítése az írónak¹⁰, az eddig legszínvonalasabb monográfiához alapvonalait is tartalmazta/tartalmazza. Vekkerdi Németh három gondolkodói periódusát különíti el: a Tanú időszaka, a Kisebbségben évei, végül a vásárhelyi kísérlet. Grezsa Ferenc trilógiája (*Németh László vásárhelyi korszaka*, 1979; *Németh László háborús korszaka*, 1985; *Németh László Tanú-korszaka*, 1990) e gondolkodói szakaszok egyenkénti, de egymást előlegező-tervező természetének bemutatására vállalkozott. Előzetes rangsor nélkül, a műfajok helyi értékét és kiválasztódását követve jutott el az esszé, a sors-tanulmány meghatározó szerepének bizonyításáig.

Az elmondottakhoz már csak az tartozna hozzá, hogy utaljak azokra a gondolatokra, amelyek kitöltik a periodizációs vázat. Grezsa iker-tanulmánya (*Történelmi gondolkodás Németh László pályáján*, 1987), amely vitázó továbbírása a Vekkerdiének, figyelmeztet: lényeg és időrend szétválík; a két irodalomtörténész felfogásának egybevetése, belefeledkező taglalása most nem feladat.

Németh gondolkodói státusánál maradva: emiatt került életműve (terjedelménél és áttételességénél fogva) az elismertség centrumába, és sodródott — épp bonyolult gazdagsága miatt — az ismertség perifériájára. Az ellenkezésnél keserűbb csend, a szektásodó gyülekezet, a felejtés újabb nemzedékei teszik egyre bizonytalanabb körvonalúvá a Németh oeuvre-t.

Műveiben az öntörvényűséget meghaladóan érvényesül a reflexes jelleg: érzékenység és válaszadó kényszer társadalommal, szellemmel, sorssal szemben. Németh munkáiban a gondolat ható és áramló "principium", amely létrehoz, felhalmoz valami szöveg fölötti erkölcsiséget, a jellegesen túlmutatató, magasabbrendű minőséget. A "gondolkodó" — folyamatosságot kifejező szó, s ha Némethet így

¹⁰A "gondolkodó" — eredetét tekintve — önmeghatározás, ld. a *Sorskérdések* elé írt bevezető sorokat. Az Echinox tanulmányírójának Jászai-Erdei-Lukács szellemi vonulatát hangsúlyozó nézetével szemben Németh Zrínyit, Vajdát, Adyt, Széchenyit, Eötvöst és Keményt választotta. Számára azok a nagy magyar gondolkodók, "akik a körülöttük lévő helyzet természetét felismerték, fogyatkozásai ellen értelmükkel küzdtek s a magyarság elé hivatását megfejtő eszméket tűztek ki."

jellemzem, akkor erőfeszítés és teljesítmény, alkalmazkodás és alkalmazás, história és idea ugyanannak a folyamannak két partja.

Bizonyos szűkítő értelme is lehet a szónak: mintha Némethnek egy alkati meghatározottságát — intellektualitását — emelné a mű fölé, vagy az életmű néhány (műfaji) rétegét tüntetné ki (jelesül: a tanulmányt és az esszét), netán egyetlen pályaszakaszhoz kötné (Tanú-korszak) a "végső" minősítést — s legfőbb: a máig vitatott gondolati anyagot hangsúlyozná az "irodalmi" oldal rovására. Holott az egyetemes emberivel, a faj képességével aposztrofálja az egyedet, s azt az erkölcsiséget tulajdonítja neki, amely a szókratészi önvizsgálatban testesül meg. A *San-Remo-i napló* vállalását kiterjesztve: Németh Lászlónál "a gondolkodás egzisztenciális érdekű tett". (Grezsa, 1990)

A gondolkodásban megragadható Németh László-i lényeg nem Babits "Szellem emberé"-nek következménye vagy tükörképe. A "tények és esetlegességek hálója" fölött sem a vergődők látványától, sem az Én belülről omló-épülő valóságától nem lehet elszakadni. Bár mindkét megszorítás új szempontokkal kecsegtet, csak az utóbbihoz fűzők néhány észrevételt.

Az önmagát megalkotó, és ilyen módon "modern" Németh nem pusztán egy sovány racionalizmus mentén haladt, de érzekelte a belérthoz való hűségnek az ösztön-alvilágot is kihívó kockázatát. A pályát és a művet adó sokféle kettősség (tudós-próféta; "gyarmatosító"- "benszülött"; plebejus gyökér-európai látókör stb.) egyik legtöbbit idézett esete az alkat és a szerep diszharmoniaja.

Meggyőződés, hogy Némethnél nem egyfajta alkat és egyfajta szerep szembesül, hanem külön-külön is antinómikus párokból szerveződnek. Így alkatához ugyanúgy hozzátartozik a már említett intellektualitás (ön- és világanalízis, modell- és típusteremtő vonzalom, "grammatizáltság"), mint a lírai jelleg (látomás, metaforikus világértés, érzelmi teljességigény). A szerep egyfelől a lírikusé (közép-európai apostol, istenközeli, a nemzeti ihlet megtestesítője és forrása), másfelől a kritikusé (értékrendet állító és követelő, aggályos, magával elszámoló).

Végső soron nem léptem túl a alapproblémán, hiszen az alkat-szerep kettősség továbbra is fennáll, bár a két "oldal" bonyolult tagoltságának, egymást keresztező tartalmainak belátása új módon veti fel Németh gondolkodói teljesítményét.

Nem másról van itt szó, mint a gondolkodásnak a nem egy-természetű elemeket egybetartani képes erejéről. A természettudományos ész tárgyiasító buzgalma, fogalmi és axiomatikum rendet kitűző törekvése az egyneműsítés módszertani kötelméből ered. (A tömegesedő társadalom ezért tervezhető tudományosan - Marx; vagy azért manipulálható technikai szemlélettel - Sir Popper.) Az életbeli dolgok emberi rendjét és a személyes világ magánérdekű élményét, átélte (megszenvedett) konfliktusait, ezt a nem "egynemű" közeget a gondolkodás értelmezi együvé, avatja alkotássá. A gondolkodó ilyen formán küzdő.

Miként a '70-es évek közepétől elindítja és ápolja Vekardi Németh László gondolkodói imágóját, most, a '90-es évtized küszöbén ismét ő tesz kísérletet az író

(aktuális) lényegének metaforikus megközelítésére. A Németh-mű közönségvesztésének és elszigeteltségének tüneteiből kiindulva eljut a jelen történelmi-politikai folyamatok bírálataig, az etatista-bürokratikus-kapitalista restauráció "leleplezéséig"; érthető, hogy e környezet eleve barátságtalan vagy értetlen a *reformer* Németh Lászlóval szemben. A korábbi "gondolkodó": ma "reformer"¹¹.

A reformer nem tisztán irodalmi indítékú hangsúlyozása a "gondolkodó"-t is mellékjelentésekkel bővíti — visszamenőleg. Gondolkodó, tehát nem az őserő megszállottja, népi hérosz; nem forradalmazó bolsevik, felvilágosult matróz; nem liberális spekulátor. Gondolkodó: ha tetszik, egy a saját teóriát sorvasztó korban az ellentmondás menedéke, mert gondolkodni csak kritikusan lehet.

Kor-szerűen, de méltatlanul merült feledésbe Sándor Iván azon tétele, miszerint Németh annak az 1920-as évek tájékán kezdődő *korválságnak az írója*, mely ma is tart (jelenvaló válságról beszélni 1986-ban történelmi realizmus és politikai szókimondás dolga lehetett), melynek legátfogóbb kifejezése éppen Németh életművében található. Sándor Iván tulajdonképpen a Tanú folyóirat program-címét érti meg, mikor könyvében (*A Németh László-pör*, 1986) "Németh László, a tanú", a század mizériáinak tanúja változatot írja meg.

Hajlok arra, hogy Sándor felfogását variációnak tekintsem, a "gondolkodó" alesetének, amely helyzetelemzés és programadás szerves kettőséből a tájékozódó, helyzetértelmező szakaszt (felet?) véli meghatározónak. Hagyjuk figyelmen kívül a félhangos kérdést, hogy szerencsésebb idők túlhaladottá teszik-e a művet, s méltányoljuk a programadó Németh helyén (és nem helyett) megjelenő Európa-programot. Az ő nézőpontjából erre az európaiságra vetül egy karcsú, éles fénysugár.

A Vekerdi-féle "gondolkodó"-nál (s így alakulhatott reformerré) a személyes (morális) helytállás és a társadalmi útkeresés gondolati, s néha gyakorlati útja volt a fő kérdés. Három dolog ettől függetlenül is világos: a pálya íve megtörik az ötvenes években; az új rend ideológiai ellenlábast hamisít az esszék szelleméből; a gondolati anyagot önmagában ellentmondásos, zavaros program-lírává fokozza le a "baráti" kritika.

A Sándor Iván által leírtak szellemében megoldhatóvá válnak ezek a tételek — a '45-ös fordulattól az új (világ) — civilizáció lehetséges kereteit, tartalmát fogalmazza; a világnézet leválik az egyes érdekcsoportokról, metapolitikus árnyalatúvá alakul; a gondolati anyag belsőleges megítélése, a *csak önmagából való* megértés hívó vagy makacsul opponáló pártosai szembe találják magukat egy tágabb horizontú kérdéskultúrával.

A hosszas kifejtést mellőzve úgy gondolom, hogy a Vekerdi és Sándor felfogása közti döntő különbség Németh László utópizmusának megítélése körül

¹¹A "reformer" ugyancsak Németh önmagára talált szava, a Tanú mozgalmi szakaszára emlékezve használja a kifejezést. Vekerdi "tűnődő reformer"-ében még ott van a "gondolkodó" megszüntetve megőrzött jellege.

keresendő. Vekerdi elfogadja a reformer-utópista programosságát; Sándor Iván egy eszményibb, szándékait kevésbé koncentráló irány hatása alatt a dokumentáló és elemző teljesítményt dicséri. Ha nem is zárja ki Németh sajátos kulturális- "politikai" vízióját egy meglevő Európa-program, jobb, ha az életmű egy népszerű gondolatkört erősítve a szellemi elit látóterében marad.

Érdeemesnek tartom megvizsgálni a már sokat emlegetett válság-tudat néhány vonatkozását. Két értelmezés jól megkülönböztethető: az egyik a válságot mint *céltévesztést* jellemzi, mely időleges és a történelem "diszfunkciójának" terméke. A történelmi periodicitás, hullámmozgás mélypontja, amely után természetesen felívelés következik. A másik a válságban *agóniát* lát, az ismert világ megfordíthatatlan felbomlását, végleges végét, az eljövendő új rend előtti haláltáncát.

Világos, hogy e két esetben nem a probléma ilyen vagy olyan mélységűvé nyilvánítása a lényeges. Az első megközelítésben lappangó haladás-gondolat a társadalmat mint öntökéletesítő rendszert, emberi produktumot állítja elének, s így az együttélés módozataira a szellem, az ész korrigáló ereje felügyel. A történelem ritmikája az emberi állandó mentén teremtő- és válság-korszakot váltogat. A második nézet az embervilágot a természethez közelebb állónak véli, annak (sajátos) részeként vizsgálja, s ezért törvényeit is kiterjeszti rá.

Korok és társadalmak születnek, kiteljesednek és lehanyaglanak. A magát elgondoló ész helyére az önmagát (a természetbe ágyazottan) megértő ész kerül. A válság a dolgok mibenlétére irányítja a figyelmet, fontossá válik a fennálló helyzet értelmezése. Egyszerre jelenik meg az analízis igénye és a tudományból való kiábrándulás. A szintézis helyett ilyen-olyan modellek születnek, mert a meglevő minden elemében rossz, és rossz az őket összekötő kapcsolatrendszer is.

Sem az analízis, sem a szintézis nem használ a válság elhúzódása és mélyülése ellen, ráadásul mindkettő a dolgokon való kívülhelyezkedés pozícióját kívánja, a tárgyiasítás minimális gesztusát, s épp ez az, ami fogalmi játékká változtatja a létkérdésekről szóló mérlegelést. El kell fogadnunk a dolgokba való behelyezkedés egyedül lehetséges magatartását, mert különben a túlfinomult ész játssza el azt a filozófiai drámát, ami a hétköznapiak porondján valóságosan és végzettszerűen másként - de eldől.

A válság-irodalom egyik legkorábbi hazai képviselője Alexander Bernát¹². A pesti egyetem filozófia professzora Európa fejlődésének utóbbi négy száz esztendejét veszi górcső alá (*A háború mint nemzetnevelő*). Megállapítja, hogy minden évszázaddal egy új mozzanat merül fel a fejlődésben: a XVII. az igazságok találása és formulázása, a XVIII. az értelmi felvilágosodás kora, az új igazságok

¹²Ha nem számítom az 1849-ben Budapesten született, és ugyanitt orvosdoktori oklevelet szerzett Nordau Miksát, aki 1883-ban jelentette meg Párizsban a *Konvencionális hazugságok modern kultúréleüinkben* c. könyvét; a magyar nyelvű kiadás 1913-ban készült. Nordau úgy látja, hogy a kor szörnyű tragikumát a kultúrvilágon végighúzó mély repedés okozza, ugyanis világfelfogás és kultúra szinte jöváthetetlenül eltávolodott egymástól.

gyakorlati érvényesítésének ideje, a XIX. század az akarat százada, amely egyben túl is feszítette a cselekvés princípiumát, végül a XX., amely várhatóan (a tanulmány 1914 decemberében íródott) az erkölcsi élet reneszánsza lesz.

Alexander Bernát az egyes korok láncolatos egymásrautaltságát állítja, szerinte valamely elv, eszme dologi összefüggés elerőtlenedése, korszak-alkotó mivoltának megrendülése vezet új fázishoz, mely javítja vagy pótolja az elveszett lényegét. A XX. század elejének válsága az erkölccsel nem korlátozott és a lehetőségeitől megrészegetett akarat romboló erejéből ered.

Szabó Lajos és Tábor Béla közös kötete (*Vádirat a szellem ellen*, 1936) egy olyan mérvű katasztrófát jövendől, amely az emberiség eddigi életében feltételezhetően a legnagyobb lesz. A veszély abból fakad, hogy az emberiség változtatható energiái tovább nem változtathatókká alakulnak; elérkezik az "epizódokorszak", amikor a szellemi problémák nem teszik kockára a személyiséget, a legbensőbb én-t; az átlagpolgár legfeljebb érdeklődést tanúsít irántuk.

Végül is a szellem válságának tekintik a kor-válságot, amelyben a szellem a kor praxisával érzi magát függő viszonyban, és nem saját felső fokozataival. A természettudományt és a szellemtudományt egyaránt bíráló könyv a következő korszak vezértudományának az egzisztenciális etimológiát gondolja.

A tizes évek közepétől a harmincas évek közepéig lezajlott a reményvesztésnek az a folyamata, amely az évszázadok szabályos menetrendjéből, kiszámítható, sőt elvárható alakulásának hitéből a bábeli zűrzavar víziójába torkolt. A törvénytábla összetört, a világ elfáradt. Szabó Lajosék már úgy tudják, hogy a szellemnek újjá kell születni, mert Európa sorsa a tét¹³.

A Nyugat rossz közérzetének baljós kötetei nálunk elég hamar fordítóra vagy elemzőre találtak. Le Bon háborús aforizmagyűjteménye 1920-ban jelent meg (a párizsi kiadás éve: 1917); Spengler *Der Untergang des Abendlandes*-ének Szemere Samu 1924-ben kötetet szentelt; az 1919-ben a kultúra válságáról írt *Korunk világképe* (T.K. Oesterreich) 1923-ban már magyarul is hozzáférhető volt, Ortega *La rebelion de las masas* szinte azonnal hatott, Sprange *Das deutsche Bildungsideal der Gegenwart in geschichts-philosophischer Beleuchtung* c. művét Kornis Gyula népszerűsítette; széles körben ismerték Keyserlingnek, a darmstadti Schule der Weisheit létrehozójának dolgozatait: a magyarokkal rokonszenvező *Spektrum Europas*-t, az *Új világ születését*-t (1926) vagy a Hamvas Béla által recenzált *La révolution mondiale et la responsabilité de Esprit*-et, amely a világválság megoldását a Nietzscheből és Hölderlinből kiinduló "visszapogányosodásban" keresi.

Hosszan, talán aránytalanul sokat szóltam a válság-irodalom kisebb-nagyobb képviselőiről, miközben a Németh Lászlóval foglalkozó gondolatmenet továbbépítésre várt. Nos, a "kiterő" inkább kerülőút akart lenni; nem egy igazán szerény panoráma bemutatásának, s nem is csak Sándor Iván értelmezésének illusztrálása kedvéért.

¹³A magyar válság-irodalom másfajta vonulatát képviseli Kornis Gyula, Papp Jenő, Szabó Dezső.

Sokan és sokat beszéltek a válságról a nagy háborútól a mégnagyobbig, ami után a mára megrendült világrend anyagi és hatalmi alapon előállt.

Németh gondolkodó, reformer, krónikás stb. szerepeiből két mozzanatot emelek ki: a nem-csillapuló és nem szünetelő válaszádsági kényszert, a *világgal együtt folyó írás* örökös fegyelmét, virrasztó felelősségét, és az egyidejűségét, a *szellemi zónaidőktől független megértés* világosságát, egyetemességét. A továbbiakban ezt az egyidejűséget vizsgálom egy példa kapcsán.

1. 1935. március 8-án J. Huizinga előadást tartott Brüsszelben, az előadás kidolgozott változata '35 nyarán jelent meg (*A holnap árnyékában - Korunk kulturális bajainak diagnózisa*).

2. 1935. május 7-én és 10-én E. Husserl két előadással szerepelt a Wiener Kulturbund-ban (A filozófia az európai emberiség válságában), melynek publikációs címe *Az európai emberiség válsága és a filozófia* volt.

3. 1935 májusában és júniusában Németh László megírta a Magyarország és Európa című nagyesszét.

Mindhárom dolgozat Európa válságát elemzi, s igyekszik javaslatokat tenni az összeomlás megelőzése érdekében. Ha érdemes néhány hét eltérést időrendiségnek venni a lassan gyűlt tapasztalatokból építkező munkák esetében, akkor a sort Huizingával kell nyitnom.

J. Huizinga a bomlás negyven évének (1890-1929) "eredményét" az alapos, sokoldalú, de a válsággal szemben tehetetlen tudásban és a társadalom eróziójában látja. Mint írja: remény- és eszményvesztett kultúrhangulat lengi be a kontinenst, amely a XVIII. és XIX. század felületes optimizmusának visszahatása. A tiszta gondolkodás krízise és az általános ítélőerő gyengülése az intellektuális tér elfajulásához vezetett.

Huizinga a kultúrkrízis központi mozzanatát mint a *tudás és a lét összeközését* határozza meg. Miközben elismeri a tudásvágynak az életakarát alá rendelését, figyelmeztet az intellektualizmus és a racionalizmus különbségére.

Végelemzésben a válság a kultúra irracionálisításának torz kísérletéből táplálkozik, amely a XVIII. század közepe óta tart. Ezért Huizinga a XIX. századot stílustalannak, a gyenge kis utóvirágzások korának tartja. Ma már az értelemhez való visszatérés sem segíthet ki az örvényből, új szellemre van szükség, új aszkézis kell, az önuralom, a hatalom és az élvezet csekélyebb megbecsülésének aszkézise. Az egyetlen egyensúly a legmagasabb erkölcsi és természetfölötti értékekben található.

Huizinga hivatkozásai igen tanulságosak: elutasítja Spenglert, Carl Schmittet, Marxot, Freudot, nem hibáztatja Nietzschét, helyeslőleg idézi Ortegát. *A holnap árnyékában* Spenglert naiv romantikusként marasztalja el (így Faust is "drámai szempontból nem teljesen sikerült alak" lesz), ugyanakkor az eddigi öt teljesértékű kultúrának keletkező, kiteljesedő, valamint aláhanyatló fokát állapítja meg, melyek egyaránt két évszázadig tündökölnek virágzó állapotukban. A magas virágzások tipikus és koronként más-más helyen ismétlődő korszakairól tett huizingai észrevétel mégiscsak Spengler világtörténelmi morfológiájára emlékeztet.

Husserl gondolatmenetének alaptétele, hogy az európai emberiség válsága tulajdonképpen a szellemi Európa krízise. Azé az Európáé, amely "létet, történelmi életét az ész eszméiből, végtelen feladatokból szabadon alakítva akarja élni és csupán így tud élni".

Husserl a valamennyi tudományban megjelenő zavart elsősorban módszertani válságnak tekinti, és Huizingához hasonlóan nem az emberi butaságban vagy szellemi hanyatlásban keresi az okát. Európa általános válsága hozzájárul a "világinterpretáció újkori dualizmusához" (melyben természet és szellem azonos értelmű realitásoknak számítanak), ám korántsem azonos vele.

Az európai krízis az újkori filozófia eltvelyedésében gyökerezik, a racionalizmusban, amely magát univerzális racionalizmusnak tekinti, s Kant óta hiába próbál kilábalni ebbéli naivitásából. A tudományosság új típusa majd a *szellem egyetemes és radikális önmegértése* által jön létre.

Husserl szerint a válság megoldható, ha 1. kidolgozzuk az Európa-fogalmat mint a végtelen ész-célok történelmi teleológiáját 2. a magasrendű, valódi értelemben vett racionalizmus irányítja a fejlődést. A második pont Husserl transzcendentális fenomenológiájának általános érvényesülését feltételezi¹⁴.

A tanulmány befejezése nem ad válaszsi lehetőséget: "Az európai lét krízisének csak két kivezető útja van. Európa vagy elpusztul, mert elidegenedik életének racionális értelmétől és szellemtelenségétől, barbárságba hanyatlik, vagy újjászületik a filozófia szelleméből az ész naturalizmust leküzdő heroizmusa által."¹⁵ Huizinga a mítoszon diadalmaskodó Logoszban, Husserl a dolgok természetéhez visszakanyarodó új tudományosságban, a szoros értelemben vett racionalításban bízik.

Németh László a "kiterjedt, elsivatagosodott és válságában tehetetlen Európá"-ról, az európai kultúra négy nagy korszakáról, az utolsó korszak elrugaszkodást és visszahullást váltogató mozgásáról ír. Németh a XIII. századtól minden válságot a kapitalizmus csődjének tekint, de tulajdonképpen nem is a kapitalizmus, hanem a kultúra van válságban. "Ahogy Európa növései egyre inkább gazdaságiak lettek, válságainak egyre inkább az egész kultúrát kellett fenyegetniök." Európa egy teljes kultúrválsághoz ért, "melyből kilábalni csak egyféleképp lehet: ha újrafogan".

Németh László egy kultúra egységét "az összes életműködések zavartalan

¹⁴Huizinga az európai kultúrák virágkorát gyűjtötte össze, s tette kora megítélésének kiindulópontjává. A szakaszolással Husserl sem maradt adós, ő egy filozófiatörténeti vázlattal vezeti be állításai igazolását. Ezt egy jóval korábbi tanulmányában fejti ki (*A filozófia mint szigorú tudomány*, 1910), amely nélkül kevésbé érthető a válságról írt dolgozatának ambíciója, sőt, egy pár Kuhn-t előlegező megállapítás tanulságával is szegényebbek lennénk.

¹⁵Milan Kundera egyik esszéjének bevezető gondolatai kapcsolódnak Husserl "filozófiai végrendeletéhez", enyhe feddésben részesítve Husserlt és Heideggert, mondván, hogy túl sötéten látják az utóbbi négy évszázadot, illetve nem vették figyelembe Cervantest, a vele kezdődő léti-felejtést vizsgáló regényt. Egyáltalán a regényt, mely "Európa műve".

összefüggésében" véli megragadhatónak. Európa egységének első történeti kifejezője a keresztény hit épsége, az ebben beálló zavar jelzi a mindenkori válságot. A kultúrát képviselő teljes emberek a hit emberei: Szent Bernát, Luther és végül Tolsztoj, "akiben a szellem háttal állt az egész kornak s a keresztény állapot mint egy kételyekkel aláásott, megvalósíthatatlan utópia vergődött a szentség és a nevetségesség határán, fotóriporterek tűzében".

Európa újraalapításai is a hit épségének helyreállítását tűzik célul. Míg a kereszténységnek szűk egyházzal szemben Lutherék Európa vallásos megújulását hirdették, a hitetlenség kényszerét és büszkeségét adó XIX. század ellenében az új Európa a "gyakorlatosság fölött álló hitet" jelentheti. Ebből érthető meg Németh László utópizmusának legmélyebb értelme, ugyanis a XX. században ritka műfaj, az utópia, a jelen megtagadásának nem ironikus módja.

A tanulmány további része a magyarság helyzetét elemzi, és esélyeit latolgatja: "Európa története az utóbbi harminc-negyven évben csak negatív vonásaival: a válság története. Minden, ami pozitív: egy új Európát mutat, amelyhez sorskérdés, hogy sorsát a magyar is hozzákösse."

A nemzetek kérdését Huizinga és Husserl is taglalja. Huizinga szerint a kultúra alapja a nemzeti államok léte. Így inti az olvasót: "Bárhon fakadjon is a valódi nemzetköziség gyenge virága: támogasd és öntözzed azt. Öntözzed saját nemzeti öntudatod eleven vizével — amennyiben az tiszta. [...] Maga a kifejezés: nemzetközi, a nemzetek fenntartását feltételezi, de olyan nemzeteket, melyek egymást elszívlelik és nem csinálnak a különbségekből megkülönböztetőségeket."

Husserl a nemzetet univerzális, zárt életközösségnek fogja fel, amely a maga történelmi helyzetében az akarati élet habituálisan szilárd stílusában él, s ebben fejezi ki szándékait, érdeklődését, végcéljait és kultúrterjesztményeit. A nemzet "a végtelenség szellemében saját ideális feladatainak betöltésére törekszik, azt ajándékozva az egyesült nemzeteknek, ami benne a legjobb".

Németh László így fogalmaz: "Az európai egyensúly Európa szerkezeti szívalósága. A több kultúrából álló kultúrának titkos tartalékai vannak a nemzetekben."

A három tanulmány felszíni különbözősége alatt közérzeti és gondolati rokonvonások húzódnak. Bár ez sem egészen igaz, van felszíni hasonlóság, hiszen a válságot mindnyájan orvosi esetként aposztrofálják: Huizinga: "hippokratészi fogalmat" emleget, Husserl kijelenti, hogy Európa beteg és "hiányzik a nemzetek és a nemzet fölötti közösségek orvostudománya", Németh az életműködések zavarát látja a krízisben.

Az általam legfontosabbnak ítélt lényegi egyezések a következők:

1. Mindhárom gondolkodó kultúra-alapításra szólít fel. Huizinga szerint kultúrát teremtve kell előre haladnunk. Husserl a filozófiát, ezt a zárt kultúr-alakzatot, a szellemi Európa ősfenomenjét akarja a helyes útra terelni, Németh az európai kultúra újrafoganásában reménykedik.

2. Természetesen nem pontosan ugyanazt akarják a szerzők, mert akkor kul-

túra-fogalmuknak is egyezni kellene. (A legszabatosabban Huizinga¹⁶ adja meg a sajátját.) Döntő viszont, hogy javaslataik nem pusztán elvi-logikai síkon, a kikövetkeztetés módjára születnek, hanem erkölcsi, magatartásbeli elvárásokat is tartalmaznak. Huizinga, aki új aszkézist ajánl, szögezi le: "A kultúrának metafizikai irányúnak kell lennie vagy pedig nem lesz." Husserl a filozófusközösséget írja le példaként: "a tartós közösség új formája"; "szellemi, ideák szeretetétől fűtött; ideateremtés és ideális életszabályozás által társult élet". Németh László a kor erőfeszítéseiben az európai vallás, "a belső kötöttség nagy nyugalmanak" keresését látja.

3. Az elmúlt egy-kétszáz év bírálatából mindhárom esetben a felvilágosodás eszméinek kritikája fejlődik. Huizinga a XVIII. század felületes optimizmusát a XIX. századra átcsapó tévhitnek mutatja be, miszerint a tudomány haladása és a tanítás általános kiterjesztése állandóan tökéletesedő együttélést ígérhet és biztosíthat. Husserl sommásan ennyit jegyez meg: "a racionának az a fejlődési formája, melyet a felvilágosodás korabeli racionalizmus képviselt, eltévelyedés, ámbátor olyan eltévelyedés, melyet könnyen meg lehet érteni." Németh úgy gondolja, hogy a technika egyoldalúvá tette az embert, a középkor teljességét a felvilágosodás ridegsége váltja fel, boldogság helyett hasznosság és ésszerűség a polgár osztályrésze, s ilyen formán a felvilágosodás elveszíti a világosságot, csak mint az értelem sivár jogcíme működik.

4. A változtatás szükségszerűségének érzése, sőt sorsszerű parancsának felismerése nyilvánul meg a dolgozatokban. Huizinga kiköti, hogy az "új kultúra hordozója csak a megtisztult emberiség lehet". Husserl a Nyugat emberi küldetésében való hitéről biztosít, Németh a kisépek európai szerepvállalásában látja a megoldást. Ha a létkérdés szigorával vetül is fel az új világ akarása, a válaszokat óvatos bizakodás jellemzi.

A három írás páronkénti egybevetése más összefüggésekre világíthatna rá: Németh és Husserl görögség-élményére, Németh és Huizinga Ortega értelmezésére, Huizinga és Husserl vélekedésére a szellemtudományról stb. Ortegát említettem: 1935-ben jelent meg a *History as a System* c. tanulmánya, amely gondolatmenetét tekintve kapcsolódik a tárgyalt tanulmányokhoz. Ortega a '30-as évek első felében írta munkáját, Szabó Dezső viszont a Huizinga és Husserl előadás között (1935 áprilisában) fejezte be a *Magyarság helye Európában* c. dolgozatát, s így nemcsak témában, de időben is köthető lett volna az általam kiválasztott három szerzőhöz. Talán egy következő, részletesebb vizsgálódás ezekre a kérdésekre is kitér.

¹⁶Kultúráról mint egy közösség irányított magatartásáról akkor beszélhetünk, ha a természet birtoklása anyagi, erkölcsi és szellemi téren olyan állapotokat teremt meg, mely magasabb és jobb, mint az, melyet az adott természetes viszonyok nyújthatnak; ismertető jele a szellemi és anyagi értékek összhangzatos egyensúlya és eszményképe, melyben a közösség különböző aktivitásai összpontosulni igyekeznek; lényegében egyöntetű.